

Från vikingatida aristokratiska hallar till medeltida stormannakyrkor

av Olof Sundqvist

BJÄLBO ÄR EN LITEN BY SOM LIGGER nära sjön Tåkern i Östergötland.¹ Denna plats var under tidig medeltid ett betydelsefullt maktcentrum inte bara för landskapet utan också för hela riket. I Bjälbo fanns under 1100- och 1200-talet Bjälboättens stamgods. Från Bjälboätten kom Birger Jarl och hans far Magnus Minnessköld. De tillhörde den absoluta eliten i det medeltida Sverige. Det enda synliga minnesmärket från byns forna storhetstid är kyrkan och då framförallt det stora stentornet (Fig. 1). Kyrkan byggdes troligen redan under 1100-talet, men då som en tornlös absidkyrka. Det mäktiga tornet restes först under 1200-talet. Det som är bäst bevarat av den romanska medeltidskyrkan är just tornet.² Ursprungligen hade det sex våningsplan, men idag finns bara fyra bevarade. 1981 gjorde Länsmuseet en undersökning och murverksdokumentation där man upptäckte att tornet och kyrkan brunnit under

1200-talet. Troligen förstördes två av våningsplanen som sedan aldrig återuppbyggdes. I samband med undersökningen hittades en rad fynd, framförallt från andra våningen. Där fanns ett rum som kallats ”Ingrid Ylvas kammare” efter Birger jarls mor som enligt sägnen skulle ha bott där. Här fanns en ugn, matavfall, träslevar, men också personliga ägodelar. Fragment från en ljuskrona kunde spåras, vilket tyder på att rummet varit upplyst på kvällarna. Man hittade också ett slags kassaskåp med mynt, varav det äldsta var en så kallad lejonbrakteat, daterad till slutet av 1100-talet. I den tredje våningen hittade man förkolnade rester av kraftiga inmurade golvbjälkar. Här har alltså funnits ett trägolv liggande ovanpå stengolvet. Den vanligaste förklaringen till detta är att rummet fungerat som ett magasinsutrymme för säd där det luftiga förvaringsklimatet är viktigt. De tunnvälvda rummen i bottenvåningen och första våningen har tolkats som salar för politiska möten och andra sammankomster.

För en nutida människa kan det uppfattas som märkligt att kyrkor kan ha fungerat som mat- och rådsal och även inrymt ett sädesmagasin. Men historiker har länge iakttagit just detta, att kyrkor och då framförallt västtornen kan ha haft funktioner som många idag skulle klassificera som profana.³ Våningen ovan markplan i dessa torn har stundtals tjänstgjort som en så kallad empor (*emporium*). Dessa rums exakta funktion och symbolik är omdiskuterade.⁴ Mycket talar för att de med sina galerier och balkonger, placerade i tornet och vända mot kyrkorummet har haft en politisk betydelse. De romanska västtornen har sannolikt även stundtals haft en militär funktion. Husaby kyrka vid Kin-

FIGUR 1. Bjälbo kyrka, Östergötland. FOTO: Sune Zachrisson, 2007.

nekulle i norra Västergötland, till exempel, har ett västverk som troligen använts som en kastal (Fig. 2). Förutom Husaby, har till exempel Örberga kyrka i Östergötland, daterad till 1100-talet, ett så kallat västverk (Fig 3). Intressanta västtorn har också Askeby och Hagebyhöga kyrka i samma landskap. Tornen i dessa kyrkor blev i dessa sammanhang symboler för både makt och beskydd.

Historiker anser ofta att dessa kyrkor med västtorn/-verk i huvudsak följer ett västeuropeiskt mönster – tyskt, anglosaxiskt och normandiskt.⁵ Det är säkert riktigt. I följande framställning ska jag försöka ge en ytterligare förklaring till varför Bjälbo kyrka och andra medeltida stormannakyrkor i Sverige ibland har sädesmagasin, måltidsrum, rådssalar, galleri in mot kyrkrummet med mera. Jag gör detta ur ett religionshistoriskt perspektiv, där jag betonar kontinuitetsaspekter från äldre tider.⁶ Vid religionsskiftet fanns enligt min mening en rad föreställningar och strukturer som levde kvar från den äldre inhemska kulturen in i det kristna medeltida samhället, både i Sverige och övriga Central- och Västeuropa. Genom att sätta in den offentliga kulten i en samhällskontext, där framförallt spelet mellan makt, religion, ekonomi och politik

iaktas, ska jag argumentera för att de tidiga medeltida stormannakyrkorna och deras västtorn delvis uppfyllde samma härskarideologiska funktioner som de aristokratiska representationshallarna hade i det förkristna samhället.⁷

Den vikingatida aristokratiska hallen

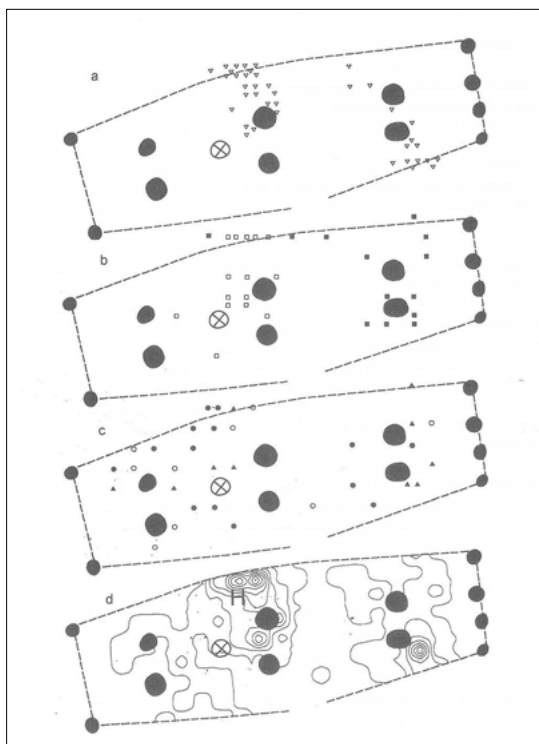
Under det senaste decenniet har man betonat hallbyggnadens centrala betydelse för vikingatidens elit och den offentliga kulten.⁸ Arkeologer har funnit spåren av dem till exempel på Helgö och i Uppsala, vid Lunda i Södermanland och Slöinge i Halland (Fig 4–6).⁹ Hallarna var ofta strategiskt lokaliserade vid platser där kommunikationsvägar möttes, ofta vid större byar.¹⁰ Dessa centralplatser hade många funktioner gentemot det omkringliggande samhället och bebyggelsen, till exempel då det gällde handel och marknad, rätts- och kultutövning, hantverk och militära aktiviteter. I hallen hade härskaren ett slags offentligt rum där han kunde bjuda in prominenta gäster och på olika sätt demonstrera sin makt. Samtidigt var hallen ett rum för religiös aktivitet. Delar av offerkulten utfördes där. Efter den

FIGUR 2. Husaby kyrka, Västergötland.
FOTO: ATA, Riksantikvarieämbetet.

FIGUR 3. Örberga kyrka, Östergötland.
FOTO: Sune Zachrisson, 2006.

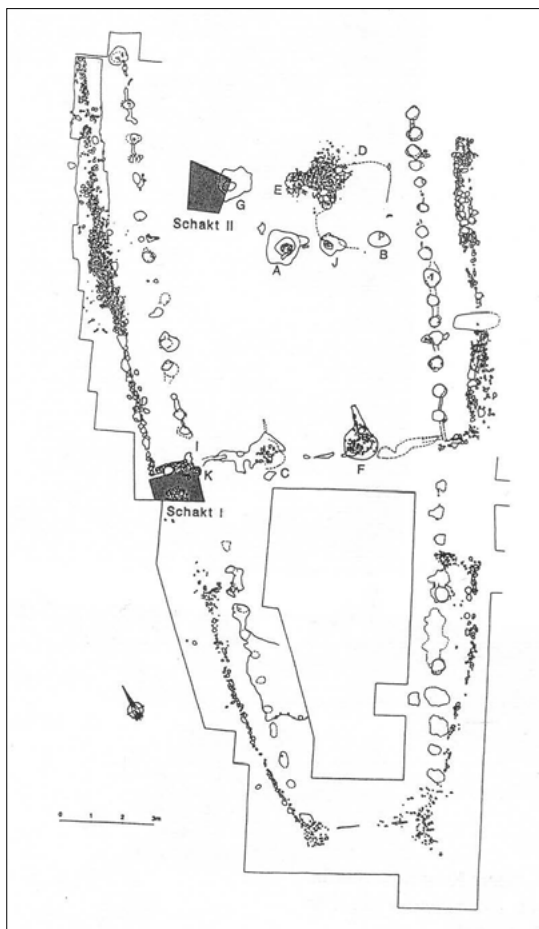

FIGUR 4. Fyndspridning i yngre järnåldershallen på Foundation 1a på Helgö, Ekerö sn, Uppland. (a) Fragment reticellaglas, snabel- och spetsbägare = öppen triangel. (b) Guldgubbar = öppen kvadrat; vapen = fylld kvadrat. (c) Knivar = fylld triangel; vävtyngder = ring; brynen, prick. (d) Isarithmiska kurvor över fyndspridningens tyngd. Den första isarithmiska kurvan markerar områden med ett fynd per m^2 . Den fyndrikaste kvadratmetern innehåller 8 fynd och hela huset ($125 m^2$) 90 fynd. Bild och text från Herschend 1997. Det exklusiva och ceremoniella glaset samt guldgubbarna ger klara indikationer på rituell verksamhet i denna hall.

FIGUR 5. (Nedan t v) Spåren av järnåldershallen på Södra Kungsgårdsplatan i Gamla Uppsala. Efter *Arkeologi och miljögeologi i Gamla Uppsala, Vol. 1* (1993), fig. 33. Renritning Alicja Grenberger.

rituella slakten utomhus och gåvooffret i den heliga lunden, firades en kommuniionsmåltid inne i hallen. Man åt av offerköttet och drack ceremoniella skålar till gudarnas ära.

I de medeltida och delvis problematiska skriftliga källorna får vi en del upplysningar om de vikingatida hallarna. Islänningen Snorre Sturlasson rapporterar i *Hákonar saga góða* (ca 1230) att härs-karen under 900-talet uppträdde i centrala rituella roller i kulthallen (fyn. *hof*) vid de förkristna offerfesterna i Lade och Mære, Trøndelagen.¹¹ Hövdingen skulle bära en skål runt härden, välsigna den och blotmaten, och sedan utbringa ceremoniella skålar till gudarna där han och de övriga

FIGUR 6. Plan över Hus II och Hus III i Slöinge, Halland. GG = guldgubbar och D = dendrokronologiska resultat. Från Lundqvist 1996.

reciterade rituella formler, till exempel ”för ett gott år och fred” (*til års ok friðar*). Då kungen var närvarande skulle han sitta i högsätet och delta i mat- och dryckesriterna. Högsätet hade helt klart en religiös rituell betydelse. Snorres beskrivning av kulten i Tröndelagen har lett till en omfattande diskussion. Forskare har hävdade att den inte beskriver förkristna förhållanden.¹² Andra menar att det finns autentiska inslag i texten, till exempel beskrivningen av kultbyggnaden, det rituella drickandet och reciterandet av formler.¹³ Arkeologiska undersökningar i Mære stödjer Snorres uppgifter att förkristen kult förekommit där. Under nuvarande kyrka, som är daterad till slutet av 1100-talet, fann man spår av en nerbrunnen vikingatida byggnad med risflätade väggar och kraftiga stolphål. I anslutning till stolphålen hittade man 19 guldgubbar, som vittnar om förkristen kult i en aristokratisk miljö.¹⁴ Guldgubbarna ger dessutom klara indikationer på att den vikingatida byggnaden varit ett kulthus och att vi här står inför ett exempel på kultplatskontinuitet.

Enligt det fornengelska kvädet *Beowulf* (700-talet)¹⁵ hade den danske kungen Hrothgar en stor hall (feng. *heall* eller *sele*) som kallades Heorot.¹⁶ Här satt krigarna och andra gäster i social rangordning i hallens långbänkar. Det var drottningens uppgift att hålla i mjöd åt deltagarna. Även det skedde under rituella former i en bestämd ordning efter rang.¹⁷ *Beowulf* kan naturligtvis inte betraktas som en pålitlig historisk källa för dansk forntid. Men den speglar troligen en mentalitet som fanns i järnålderssamhället. Enligt vissa forskare låg Heorot vid den berömda kultplatsen i Lejre på Själland.¹⁸ Där har man funnit spåren av en stor järnåldershall.¹⁹

Genom att utföra dryckesriter och ceremonier i hallen inför kultförsamlingen (främst eliten) fick kungamakten legitimitet. Den rituella inramningen av sådana uppträdanden påverkade troligen deltagarna på många olika sätt – socialt, psykologiskt och emotionellt.²⁰ Det är högst troligt att den hierarkiska strukturen vidmakthölls genom dessa riter. Samtidigt verkar härskarens deltagande fylla ett religiöst behov. Flera trovärdiga texter vittnar om att kultmenigheten verkligen ville att kungen skulle utföra offret å deras vägnar.²¹ I hallen förekom också många andra typer av aktiviteter som jag ska återkomma till nedan.

Ideologisk och funktionell kontinuitet

När stormännens stenkyrkor började resas i Sverige på 1100-talet fanns delvis förebilderna till dem på kontinenten och de brittiska öarna, till exempel St Denis, Lorsch, Centula, Aachen och Corvey.²² Men eftersom de kom att fylla ideologiska funktioner som hallen tidigare haft kan en anpassning ha skett även till inhemska fenomen. Jag ska peka på några områden där stormannakyrkor kan ha tagit upp funktioner som tidigare var knutna till hallen.

Under tidig medeltid utvecklades det så kallade privatkyrkoväsendet (*Eigenkirchenwesen*).²³ Det innebar att enskilda stormän lät uppföra kyrkobyggnader. Stormannen hade stort inflytande i kyrkans verksamhet och kunde till exempel själv tillsätta präst till sin kyrka. Det kunde vara hans slav eller någon annan. Kyrkan var alltså en privatpersons egendom som kunde köpas och säljas. De östgötska kyrkorna Herrestad och Örberga var troligen sådana privata stormannakyrkor, liksom Kaga, Östra Skrukeby och Bjälbo med flera.²⁴ Husaby i Västergötland var rest med stöd av kungliga medel, liksom Vreta i Östergötland.²⁵ I Östgötalagens kyrkobalk kan vi läsa: ”Konungen låter kyrkobygge börja, bönderna föra det till slut”.²⁶ Hur man ska tolka detta är omdiskuterat, men en trovärdig uppfattning är att det ska sättas samman med härskarens rätt att resa kyrkor och bestämma dess utformning eller möjligen ge tillstånd till kyrkobygge.²⁷

Bakom privatkyrkoväsendet fanns stora ekonomiska intressen. Från England rapporteras det att den privata kyrkoägaren hade rätt att uppbära sockentionde under 1000-talet.²⁸ Säkert tog man ibland också ut avgifter för dop, bröllop och begravningar med mera. I Polen fanns samma system långt in på 1200-talet. I Böhmen tycks praktiskt taget alla kyrkor ha tillhört kronan och privata furstar. Liknande förhållanden rådde även i andra delar av Europa.²⁹ Den romersk-katolska kyrkan kom efterhand att reagera mot detta. Redan vid konciliet i Braga 572 kom en bestämmelse om att man inte fick resa kyrkor av vinningslystnad, utan endast av religiösa skäl. Senare kom också den så kallade gregorianska reformrörelsen att motarbeta privatkyrkor och lekmannainflytandet, bland annat genom att ställa krav på kyrkans frihet (*libertas ecclesiae*). Denna konflikt mellan kyrkan och stormännen löstes på

en officiell nivå på 1200-talet, då den så kallade patronatsrätten infördes. Det innebar en kompromiss som reducerade kyrkoägarens möjlighet att själv tillsätta präster.³⁰

För europeiska feodala stormän var alltså kyrkobyggandet och alla de tillhörande funktionerna en väsentlig del av inkomsten. Det har säkert rätt en liknande situation här i Sverige under 1100- och 1200-talet. Kanske vittnar det möjliga sädesmagasinet i Bjälbo kyrka om tribut eller tionde till stormannen. Rikard Holmberg har påpekat att de sädesmagasin som man funnit i skånska medeltidskyrkors västtorn kan ha haft en sådan funktion.³¹ Även vindar över långhus och kor har där fungerat som sädesmagasin. I Gumlösa kyrka har svicklarna över valven fyllts ut så att vinden har erhållit en plan golvyta och gjort rummet lämpligt för förvaring. Här kan stormannen ha förvarat den säd han fått som tribut av folket i samband med kulten. Marit Anglert menar att även i Möre, Småland, och på Öland har kyrkorna fungerat som magasin för indrivna skatter, ofta *in natura*.³² Hon menar också att försvarsmässiga anordningar i tornen, skyttevåningarna, i första hand uppfördes för att skydda det gods som fanns i kyrkorna. Genom att förvara tributen i kyrkan fick man också symbolisk legitimitet för den maktutövning som tillämpades. Om vi följer detta resonemang kan man tänka sig att även Örberga fungerat som förvaringsplats av tribut. I västverkets översta våning finns muröppningar åt vardera håll som givit möjlighet till försvar med kast eller pilskott. Liknande förhållanden fanns kanske också vid Husaby.

Privatkyrkoväsendet speglar troligen en slags förvaltningsrättslig kontinuitet.³³ Under förkristen tid var det den lokale härskaren som reste kultbyggnaden på sin privata gård. Det var han som administrerade och kontrollerade de aktiviteter som förekom där. Flera trovärdiga källor nämner också att härskaren skulle skydda och försvara helgedomarna och kulten. I 900-talskvädet Ynglingatal kallas en Uppsalakung för "helgedomsaltarets [eg. den heliga stallens] beskyddare" (fvn. *vörðr véstalls*).³⁴ En liknande benämning har hövdingen Sibbe i den berömda inskriften på Rökstenen, Östergötland, från 800-talet: "helgedomens (eller helgedomarnas) vårdare" (rsv. *viaværi*).³⁵ På samma sätt som den kristna stormannen ägde och skyddade kyrkor styrde vikingahövdingen över helgedomen och hallen.

Det kan finnas religiösa motiv bakom detta förfarande. Av tradition uppträdde den förkristna härskaren i viktiga religiösa och rituella roller. Kanske berodde det på att han hade en speciell relation till de övernaturliga makterna. Det är möjligt att man av detta skäl förväntade sig att härskaren skulle ta hand om kultbyggnaden också under kyrkans första århundraden. Som ett resultat av detta restes kyrkor på de platser där offerplatserna och härskarmakten tidigare funnits, till exempel i Uppsala och Mære.³⁶ Kanske handlar det mer krasst om maktstrukturer som institutionaliserats och ärvts genom tradition.

Även de ekonomiska aspekterna som finns i anslutning till stormannakyrkorna kan ha en bakgrund i den gamla kulten och hallmiljön. Den tyske kyrkomannen Adam av Bremen konstaterar följande då han skildrar den förkristna kulten hos svearna cirka 1075:

Vart nionde år brukar man dessutom i Uppsala fira en gemensam fest med deltagande av folk från alla sveonernas landskap. Ingen har lov att utebli från denna fest. Kungar och folkstammar, alla och envar sänder sina gåvor till Uppsala, och de som redan antagit kristendomen måste köpa sig fria från deltagande i dessa ceremonier. Något som är grymmare än varje annat straff.³⁷

Man har påpekat att Adams upprördhet i denna passage antyder att hans uppgifter är riktiga.³⁸ Det verkar här som om kulten var del av ett slags obligatoriskt redistributionssystem där bygdehövdningar och folkgrupper som tillhörde kultförsamlingen var tvungna att medföra gåvor och tribut till helgedomen, det vill säga hallen (eller hallarna) i Uppsala. Kanske bidrog man med de djur som användes vid offret. Adam nämner nämligen att man under nio dagar offrade nio stycken av varje levande varelse av manligt kön, "med vilkas blod man brukar blidka gudarna".

Det var inte bara kultmenigheten som gav härskarmakten tribut under sammankomsterna. Även kungen delade ut gåvor under rituella former i hallen. I Ynglingatal kallas en kung för "smyckeslösaren" (fvn. *menglōtuðr*)³⁹ och i dikten Vellekla (990) benämndes Håkon jarl på ett liknande sätt, "den som slösar på rikedom" (fvn. *auðrýrir*).⁴⁰ Det finns även en fornengelsk härskarbenämning, "ring-givare" (feng. *bēag-gifa*), som vittnar om en liknande ideologi.⁴¹ I både Skandinavien och England kallades kungar stundtals "bröd-givare". Det

nämns redan på en runsten i Norge från 400-talet (urnord. *witandahlaiba*, 'Brotwart'; jfr feng. *blāford* > eng. lord).⁴² På Helgö i Mälaren har man funnit en mängd malstenar och vridkvarnar i anslutning till en hallbyggnad daterade till yngre järnåldern. Bara i långhus III, som ligger nedanför hallbyggnaden, har man funnit 43 löpare och 38 liggare till malstenar. Man har också hittat fynd av bröd och bakugnar. Säden till bröden kan ha lagrats i en rund förrådsbyggnad (Rutenberge) som ligger i anslutning till långhuset. Kanske kom den säden som tribut från bönderna i samband med den offentliga kulten. Arkeologer har antagit att man bakade bröd som offrades vid foten av en klippa nära hallbyggnaden.⁴³ I en medeltida norsk lag kommer det indirekt fram att mat och kanske också bröd var viktigt i den förkristna kulten. Där finns ett förbud mot att äta och offra fvn. *matblót* 'matblot' och *leirblot* som eventuellt kan översättas till 'blotbröd'.⁴⁴ Man har också funnit rikligt med glas vid hallen på Helgö, som indikerar att storslagna dryckesceremonier förekommit där.⁴⁵

Det finns texter som mer utförligt informerar om hur den förkristne härskaren delade ut gåvor rituellt under fester, till exempel ringar, svärd och andra vapen, men också mat och dryck.⁴⁶ När kungen delade ut gåvor och mat ville han troligen ha arbetskraft och lojalitet i gentjänst. I det vikingatida samhället var en gåva något ömsesidigt och förpliktigande, som med nödvändighet krävde en gengåva.⁴⁷ Man kan fråga sig om det också funnits ett liknande redistributivt system i samband med de kristna gudstjänsterna i kyrkan, det vill säga ett system som har kontinuitet från den förkristna gåvobytesinstitutionen. Man kan således spekulera över huruvida den medeltida härskarmakten lät baka bröd av säden i Bjälbo-tornet och ställa till en fest i tornets salar (se nedan) för vissa gäster under högtiderna, på ett liknande sätt såsom hövdingen gjort vid hallen i äldre tider.⁴⁸

Politiska och sociala aspekter

Man har iakttagit att den medeltida härskaren på kontinenten och i England årligen hade ett slags reseprogram (*itinerarium*), där han besökte vissa kyrkor då de stora högtiderna skulle firas. Vid dessa besök uppträdde härskaren i ritualer under mässan och gudstjänsten, där han också firades

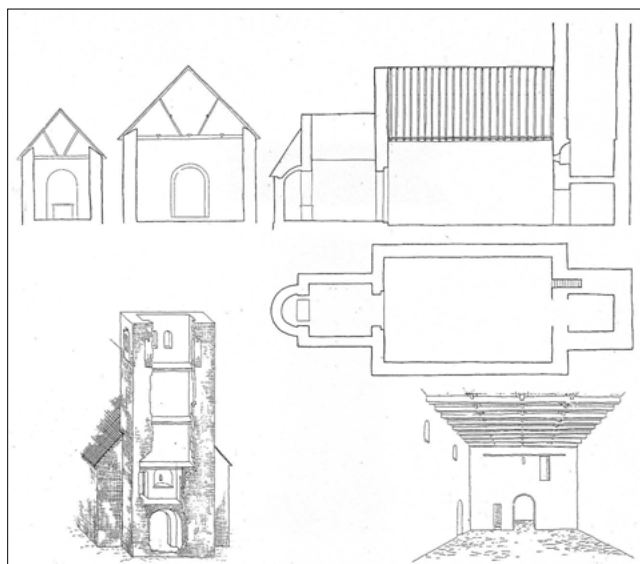
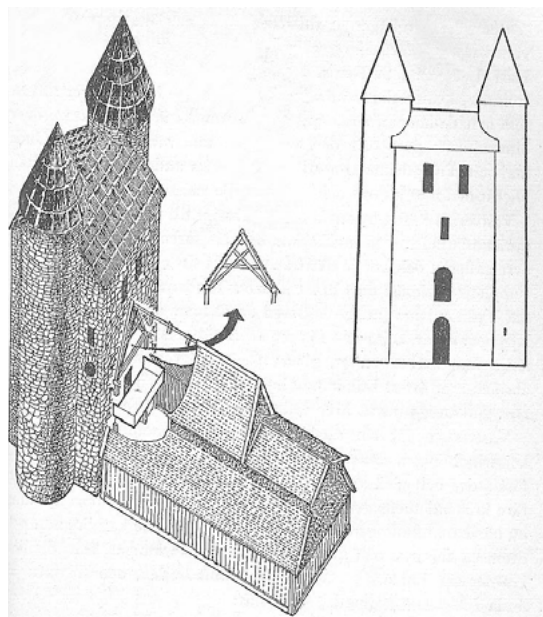
med liturgiska hyllningar (*laudes regiae*) (se vidare nedan). Dessa framträdande hade naturligtvis inte bara en religiös funktion, utan var också politiskt viktiga. I ett ambulerande kungadöme var maktens fysiska närvaro på olika centrala platser nödvändig. Uppträdandet i kyrkan blev ett medel för eliten att symboliskt konstruera makt. Man visade upp sin härlighet under pompa och ståt. Vid dessa tillfällen höll man också rådslag och utförde administrativ verksamhet. Möjligen hölls dessa möten i direkt anslutning till kyrkan. Detta system bör ha förekommit också i Sverige.⁴⁹ I Östergötland kan kyrkorna i Örberga och Ödeshög ha varit sådana centrala platser för kungens framträdande i ett ambulerande system. Det förekom inte uteslutande på kunglig nivå. Även andra stormän kan ha haft liknande system, till exempel jarlarna i Bjälboätten. Som redan nämnts fanns en liten kammare på andra våningen i Bjälbos kyrktorn, som troligen fungerat som ett slags måltidsrum. I samband med gudstjänst kunde prominenta gäster inbjudas till måltider, kanske under ceremoniella former. De tunnvalvda rummen på bottenvåningen och första våningen har närmast karaktär av salar i en medeltidsborg. Här har som Gunnar Redelius påpekat Bjälboättens medlemmar kunnat hålla rådslag och politiska sammanträden väl skyddade mot insyn från omvärlden.⁵⁰ Även Thomas Lindkvist poängterar att tornet i Bjälbo använts för rent världsliga sammankomster, för fester, rådslag och intrigspel.⁵¹ Tornet har också varit en tillflyktsort vid oroliga tider då det lätt kunde försvaras.⁵² Även i Askeby kyrka finns en tornkammare utformad som en rådssal för en huvudperson och bisittare. Utanför de smala dörrar som leder in till rummet finns bänkar för väktare och personer som väntade på att få komma in i salen.

Det ambulerande kungadömet, där stormanna-kyrkor med västverk/-torn utgjorde en slags samlingsplatser, boningar och kontaktpunkter i ett politiskt system, kan ha en bakgrund i det förkristna gästningssystemet. I det systemet hade de aristokratiska hallarna en central funktion. Härskaren for runt sitt rike med sin hird från gård till gård och togs emot med tribut och gille vid ankomsten i hallen.⁵³ Snorre berättar i Ynglingasaga (ca 1230) att den svenske kungen Granmar for med Hjörvard på gästning till den ö som heter Selaön i Mälaren där kungen hade sina gårdar.⁵⁴ På dessa gästningar

utfördes dryckesceremonier i hallen. Man höll också rådslag och gjorde upp om giftermål. Snorres text kan naturligtvis inte betraktas som en pålitlig historisk källa. Men vi kan notera att det finns ortnamn på Selaön som indikerar både centralitet och kult i ett ambulerande system med politiska implikationer, till exempel Tuna, Husaby, Fröberga, Fröslunda och Ullunda med flera.⁵⁵

Det finns andra indicier på att den förkristna hallen och helgedomen fungerat som mat- och rådssal precis som Bjälbo kyrka. I Adam av Bremens skildring av svearnas kult nämns ett tempel (*templum*) kallat Uppsala med bilder av tre gudar, Oden, Tor och Frö.⁵⁶ Man har diskuterat om termen *templum* i texten verkligen syftar på en exklusiv religiös byggnad. Det finns visst stöd för att begreppet egentligen betecknar en multifunktionell byggnad, det vill säga ett slags hallbyggnad som inte bara var ämnad för religiösa ritualer och symboler, utan också användes för andra aktiviteter, till exempel matrum vid gästabad, rum för politiska-juridiska möten och samlingsplats för hirden. Det rum inne i 'templet', som gudabilderna stod uppställda i, kallar Adam för *triclinium*. Såväl i medeltidslatin som i klassiskt språk betyder det 'måltidssal' eller 'gästabadssal'.⁵⁷ Man kan dessutom notera att de latinska

FIGUR 7. Rekonstruktion av västverket i Husaby. Västverket till vänster var byggt av sten just intill den gamla stavkyrkan. I tornet finns en öppning ut mot långhuset till härskares galleri. Efter Palme 1959.

FIGUR 8. Hagebyhöga kyrka, Östergötland. Emporievåningen har en dörröppning in mot långhuset. Efter Lundberg 1940.

termer som beskriver offerhandlingarna, till exempel *libare* 'att utföra ett dryckesoffer' och *libatio* 'dryckesoffer', syftar på de dryckesceremonier som förekom där.⁵⁸ Arkeologer har hittat spår av järnåldershallar i Gamla Uppsala, det vill säga byggnader som troligen har haft flera funktioner.⁵⁹ Namnet på den medeltida marknaden i Uppsala, *Disaping*, som omnämns i Upplandslagen (1296),⁶⁰ ger indikationer på ett samband mellan förkristen kult och ett stort rådsmöte i Uppsala. Förleden *disir* syftar på ett kollektiv av feminina gudomliga väsen, medan efterleden (*ping*) rör de juridiska-politiska sammankomsterna. Ett liknande samband antyds i en randanmärkning till Adams text. Enligt scholion 140 blev kung Anund fördriven ur sitt rike, då han vägrade fullgöra folkets offer åt "avgudarna". Sammanhanget visar att denna händelse ägde rum under den offentliga offerfesten i Uppsala, då även tingsförsamlingen (*concilium*) var på plats.

Det finns alltså kopplingar mellan stormannakyrkorna och hallarna. De har varit centrala platser i landskapet, där det funnits rum för makten med möjlighet att äta, dricka och föra viktiga politiska samtal. Kanske har man också övernattnat i dessa byggnader.

Ceremoniella och rituella aspekter

Den medeltida härskares möjlighet att äga kyrkor skapade naturligtvis ett skimmer av makt och

glans, som dessutom gav honom en religiös legitimitet. De pampiga tornen i till exempel Örberga och Husaby var helt klart politiska maktsymboler. Det är typiskt att dessa västverk finns just vid privatkyrkorna. Västverken hade troligen under dop, vigsel, mässa, påskkommunion och kyrkorättslig dom rituella, ideologiska och maktpolitiska funktioner. Man har föreslagit att härskaren framträdde offentligt i en empor med öppning eller på ett läktargalleri som fanns vid västtornet och som vätte in mot kyrkrummet.⁶¹ Där satt han under ritualen i upphöjt majestät och blickade ut mot altaret, avskild från menigheten. Inne i tornet fanns ibland privata kapell för stormannen. På våningen ovan markplan i Husabys västverk finns en öppning in mot långhuset. Här finns hål efter bjälkar som burit upp en balkong som vetter mot altaret i öst (Fig. 7). Även i övre tornkammaren på västtornet i Örberga finns en öppen rundbågig portal mot långhuset. I öppningen finns ett språng i murverket. Inne i tornet finns ett andaktsrum.⁶² Det finns också en öppning i emporievåningen in mot långhuset i Hagebyhöga, Östergötland. Inne i långhuset finns rester av en träbalkong till vilken man haft tillträde genom emporiets dörröppning (Fig. 8).⁶³

Kontinentala källor rapporterar att kejsaren/kungen hyllades med härskarprisningar (*laudes regiae*) vid till exempel kröning, synoder, ankomst till staden eller under ceremonierna i kyrkan.⁶⁴ Dessa härskarprisningar ingick till och med i liturgin. Ernst Kantorowicz har utförligt undersökt dem.⁶⁵ I ett manuskript från Metz daterat till 800-talet sägs det att Karl den skallige hyllades på följande sätt:

<i>Ave sacer et alme, Imperator Carole</i>	Var hälsad, helige och gode Kejsare Karl
[<i>Ave sacer et alme, Imperator</i>] <i>excelse.</i>	[Var hälsad, helige och gode Kejsare] du upphöjde
<i>Deus rex coeli Te conservet.</i>	Gud, himmelens konung, bevara dig. ⁶⁶

Dessa härskarprisningar ingick efterhand i en märklig ritual där man upprepade kröningsceremonin (*coronamenta*) för den redan krönte konungen. Medeltida europeiska härskare uppsökte ofta vid jul, påsk och pingst den kyrka de krönts i. Med krona på huvudet mottog härskaren återigen folkets jubel (*vox populi*).⁶⁷ Mycket talar väl för att liknande härskarlegitimerande ceremonier och prisningar även förekommit i Sverige. Tornen med portaler in mot kyrkrummet i Örberga och Husaby

kan mycket väl ha utgjort bakgrund och miljö för sådana härskarprisningar.

Förebilden till de liturgiska och ceremoniella härskarprisningarna finns enligt Kantorowicz att söka i den gamla romerska kejsarkulten.⁶⁸ Men frågan är om de inte fyllt samma ideologiska-rituella funktion som framförandet av skaldeverser hade i den förkristna hallen hos germanerna. Härskarna hade hirdskalder (t.ex. fvn. *skáld*, *þulr*) vars uppgift var att skapa dikter till härskarens heder och ära. I dessa dikter prisades kungarna för deras bravader på slagfältet och det talas ofta om deras generositet. Det förekommer också religiösa referenser. I Ynglingatal, till exempel, talas det om Uppsalaättens gudomliga ursprung. Kungarna benämns där med epitet som "Frös avkomma" (*Freys afspringr*) och "gudens avkomma" (*týs öttungr*).⁶⁹ Även döda kungar brukade ihågkommas med minnesdikter, där deras hjältemod prisades. I vissa dikter uppträdde kungarna i mytiska sammanhang där de träffade gudarna.⁷⁰ Dessa dikter kan kanske beskrivas som ett slags liturgier, där den verbala framställningen samspelade med ritualen, till exempel det ceremoniella drickandet då härskaren satt i högsätet. Högsätet hade då en religiös och maktsymbolisk betydelse,⁷¹ som kanske motsvarar

FIGUR 9. "Biskopsstolen" från Suntaks kyrka, Västergötland. Kanske finns förebilden i det förkristna högsätet. FOTO: Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.

galleriet eller emporen i kyrkans västtorn, eller de så kallade västbänkarna som stod på podier vid västväggen i tornlösa kyrkor.⁷² Det förkristna högsätet var rikt dekorerat med bilder och symboler som refererade till den mytiska världen (se fig. 9).⁷³ Det var placerat i de övre delarna av hallen vid en kortsida, likt en scen. Det verkar som om det fanns en särskild ingång till denna del av hallen bakom högsätet där härskaren och de prominenta gästerna kunde ta sig in direkt till högsätetsområdet utan att passera folket som satt i långbänkarna. Hallen i till exempel Lejre på Själland har en sådan dörr.⁷⁴ Lovprisningsdikter framfördes kanske vid en speciell talarstol (jfr fvn. *pularstóll*) i denna del av hallen.⁷⁵ Hyllningarna var integrerade i den religiösa ritualen. Samtidigt var de ett propagandistiskt medel för makten.⁷⁶ De var alltså en viktig del av den maktkonstruktion som etablerades under de gemensamma sammankomsterna och påminner funktionellt om *laudes regiae*-ritualerna.

Inte bara högsätet, utan också hela hallen har kopplingar till de mäktiga västverken. På samma sätt som västtornen symboliskt markerat sig på långt avstånd i landskapet, har även hallarna legat på en upphöjd position och varit synliga från vida vidder. De hallar som troligen fanns i Uppsala låg på konstgjorde platåer. Hallarna vid Slöinge låg till exempel på en utstickande höjdrygg.⁷⁷ Likaså har hallbyggnaderna på Birka (inklusive garnisonen) kunnat ses på långt avstånd från sjön.⁷⁸ Med hjälp av hallar och senare mäktiga västverk har eliten gjort sig synlig i landskapet.

Om man studerar det vikingatida och medeltida samhället upptäcker man snart att det religiösa livet var starkt integrerat i andra kulturella aktiviteter. Här fanns inte den skarpa uppdelning mellan heliga och profana sfärer som moderna västerlänningar ofta gör. Kulten var samordnad med ekonomiska och politiska-juridiska aktiviteter. Helgedomarna var lokaliserade till de allmänna samlingsplatserna, där också härskarens boning fanns. Samhällets allmänna härskare fungerade också som religiös ledare. Det verkar som om denna grundläggande struktur avspeglar sig i vikingatida aristokratiska hallar och sedan lever kvar i stormannakyrkorna, till exempel Herrestad, Örberga och kanske Bjälbo. Helgedomarna har här varit ett led i den politiska maktkonstruktionen. De har utgjort centrala platser i det sociala och politiska landskapet och haft funktion som arena för härskaren och hans intresseområden, till exempel det som rör ekonomi, juridik, politik, religion och ceremonier.

Olof Sundqvist är universitetslektor i religionsvetenskap vid Högskolan i Gävle. Hans forskning har främst berört den fornskandinaviska religiösa härskarideologin, präster och kultledare samt den romerska religionens inflytande på germansk religion.

olof.sundqvist@hig.se

Noter

1. Om Bjälbo kyrka, se Redelius 1972, men också Moströms (1997) fina framställning om det medeltida Bjälbo.
2. Vapenhuset, absiden, koret och det mesta av långhuset raserades 1786 och kyrkorummet byggdes om i gustaviansk stil. Det bör dock påpekas att det funnits en tidigare huskonstruktion före tornet anlades på 1200-talet som enligt Gunnar Redelius (1972) hade en ”profan” funktion.
3. Marit Anglert (1993), t.ex., talar om flerfunktionella kyrkor. Om västtornens profana och härskarideologiska betydelse, se t.ex. I.-M. Nilsson 2003.
4. Man har bl.a. föreslagit att de kan ha tjänstgjort som magasin, tillflyktsrum, herrskapsgalleri, men också som privatkappell, körens plats eller andaktsstation vid processioner. Se vidare Ing-Marie Nilsson 2003, 32. Se också fig. 7–8. Det sista ordet om de så kallade emporena är troligen ännu inte sagt. Jag vill tacka Christian Lovén för flera värdefulla synpunkter.
5. Kyrkor med västverk uppträder på kontinenten. De svenska medeltida tornen är väl endast inspirerade av dessa västverk. Erik Lundberg (1940) betraktar de äldsta stenkyrkorna i t.ex. Västergötland som anglo-normandiska import. I senare studier har dock t.ex. Gunnar Redelius (1972) och Marit Anglert (1993) visat att inomnordiska och lokala förutsättningar också påverkat de tidiga svenska stenkyrkorna då det gäller formspråk, funktion och ideologi. Se även Ing-Marie Nilsson (2003).
6. När föreliggande artikel låg i korrektur blev jag medveten om att Mats Anglert nyligen publicerat en artikel ”De tidigaste kristna kulthuset” (2006) där han bl.a. studerar förhållandet mellan förkristna kultbyggnader och tidiga kyrkor. Han har dock som arkeolog ett delvis annat perspektiv än mitt. Så även Hansson 2006.
7. Jag är fullt medveten om att utvecklingen kan ha varierat på olika håll i Sverige. Mina exempel är till stor del hämtade från Östergötland där kungamakt och några av Sveriges mest inflytelserika ätter fanns under äldre medeltid. Frågan är hur pass representativ situationen i Östergötland är i förhållande till övriga landet.
8. Förutom hallbyggnaderna har det troligen också funnits mindre kulthus, som i Borg (Östergötland). Se t.ex. Nielsen 1996. Dessa mindre hus kan ha haft en mer specifik rituell funktion. Ibland har de små kulthuset också uppträtt i anslutning till de stora järnåldershallarna, som till exempel i Lejre och Tissø på Själland, Järrestad i Skåne och Sanda i Uppland. Se t.ex. Christensen 1991; Jørgensen 2002; Söderberg 2005; Åqvist 1996. Se även det originella kulthuset i Uppåkra, Skåne. Larsson & Lenntorp 2004.
9. Se t.ex. Herschend 1995; 1999; Nordahl 1996; Andersson et al. 2004; Lundqvist 1996.
10. Se t.ex. Brink 1996.
11. Hkr I, Ísl. Fornr. 26, s. 167–173. Genom utgrävningarna i Hofstaðir, vid Mývatnssveit, har vi goda indikationer på att hallbyggnader vid stormannagårdar på Island stundtals benämndes fvn. *hof*. Det är möjligt att begreppet *hou/hof* har betecknat andra typer av byggnader i andra miljöer. Se Vikstrand 2001, s. 256ff., 267ff. Om förkristna germanska kultbyggnader i skriftliga källor, se Sundqvist 2005.
12. T.ex. Düwel 1985.
13. Dillmann 1997; Hultgård 1993.
14. Lidén 1969. Om guldgubbar och religiös härskarideologi, se Steinsland 1991.
15. Mitchell & Robinson, 1998, s. 3ff.
16. *Beowulf* 1015; 1640ff.
17. *Beowulf* 612ff. Se Enright 1996, s. 21f.
18. Se t.ex. Susaneck 1999. Thietmar av Merseburg (ca 1000) beskriver i sin *Chronicon* I, 17 de kultfester som firades i Lejre vart nionde år.
19. Christensen 1991.
20. Sundqvist 2002, s. 208ff.
21. Se t.ex. Adam av Bremen, schol. 140. Det kommer även fram i sena fornvästnordiska källor, se t.ex. Hvervarar saga, red. Jón Helgason, s. 160.
22. Palme 1959, s. 117.
23. Nilsson 1998, s. 99.
24. Palme 1959, s. 119f., 149f.; Redelius 1972, s. 42ff. Jfr Nilsson 1998, s. 104ff.; Ullén 1998, s. 206.
25. Palme 1959, s. 116ff., 149f.; Redelius 1972, s. 42ff. Jfr Nilsson 1998, s. 93, 117; Ullén 1998, s. 206.
26. *Kunungær latær kirkiu byria böndær til lukins gæra*. Ögl. Kk. SSGL 2, s. 3.
27. Se Lovén 2000.
28. Brink 1990, s. 75.
29. Se t.ex. Hansson 2006, s. 161–182.
30. Nilsson 1998, s. 99f.
31. Holmberg 1990.
32. Anglert 1993.
33. Nilsson 1998, s. 99f.
34. Sundqvist 2002.
35. Se Peterson (1989) 1994.
36. Se t.ex. Gräslund 1992.
37. *Solet quoque post novem annos communis omnium Sueoniae provinciarum sollempnitas in Ubsola celebrari. Ad quam videlicet sollempnitate nulli prestatu immunitas. Reges et populi, omnes et singuli sua dona transmittunt ad Ubsolam, et, quod omni pena crudelius est, illi, qui iam induerunt christianitatem, ab illis se redimunt cerimoniais*. Adam IV, 27.
38. Hultgård 1997, s. 29.
39. Skj. BI, s. 7. Se även Ísl. Fornr. 26, s. 29.
40. Skj. BI, s. 120.
41. Clark Hall 1916, s. 30.
42. Krause 1966, s. 165; Enright 1996, s. 20f.
43. Zachrisson 2004a; 2004b.
44. T.ex. NGL 1, Eids. I, 24. För olika betydelse av dessa termer, se Fritznér 1954 (1883–96).
45. Kvarnar, malstenar och bröd kan även ha haft en ceremoniell och symbolisk betydelse på andra håll. Arkeologen Mats Anglert har påpekat för mig att säd och kvarnstenar hittades i en möjlig byggnad ca 30 m väster om kulthuset i Uppåkra. Den byggnaden var troligen rund. En liknande rund byggnad hittades också i den rituella inhägnaden vid kulthallen på Tissø. Dessa runda byggnader påminner om den runda förrådsbyggnaden (Rutenberge) vid Helgö. Brev från Mats Anglert 21 december, 2006. Se även Jørgensen 2002; Lindell & Thomasson 2003, s. 51ff.
46. Se Sundqvist 2002, s. 204–208.
47. Den franske antropologen Marcel Mauss, 1997 (1950), har ingående studerat gåvans roll i traditionella samhällen, bland annat det förkristna Skandinavien.
48. På kontinenten under medeltiden var kvarnar och bakugnar

- en av feodalherrens främsta inkomstskällor jämte tiondet. Se DUBY 1981, s. 232. Relationen kyrkor, huvudgård och kvarnar har även varit central i Danmark. Ett kvarnmonopol kan också beläggas i Skåne, t.ex. i Vä. Brev från Mats Anglert 21 december, 2006. Se även Thun 1982.
49. Den så kallade Eriksgatan som utfördes av medeltida härskare vid tronförfärd enligt landskapslagarna talar också för det. Den rituella procession som utfördes där kan ha haft en förkristen bakgrund. Jag har behandlat detta på annat håll och tar inte upp det här. Se Sundqvist 2002, s. 306–333.
 50. Redelius 1972.
 51. Lindkvist 1989.
 52. Både Redelius (1972) och Lindkvist (1989) påpekar att Bjälbotornet inte byggts för ceremonier med anknytning till kyrkan. Det hör hemma i ett annat socialt och ideologiskt sammanhang än vad som är fallet med Örberga.
 53. Jfr fvn. *taka veizlu* = 'att taga gåva'. Se Sundqvist 2002, s. 206.
 54. Ísl Fornr. 26, s. 70.
 55. Om namnen på Selaön, se Brink 2001, s. 93f.
 56. Adam IV, 26.
 57. Se Dillmann 1997, s. 66.
 58. Dillmann 1997.
 59. Nordahl 1996. Se även de nya resultaten gjorda med markradarundersökningar i Gamla Uppsala, i Alkarp & Price 2005. Under grävningar 2005 vid Gamla Uppsala kyrka hittades nya stolphål som kan härröra från hallbyggnader. Muntligt meddelande Hans Göthberg.
 60. T.ex. UL *þingmalæ* XIV. SSGL 3, s. 274f. Se också de fornsvenska termerna *Disæþing*, *Disaþing*, *Disaþings dagher*, *Disaþings friþer* som nämns hos Schlyter 1887.
 61. Palme 1959, s. 116–120; I.-M. Nilsson 2003.
 62. För liknande fenomen på andra håll i landet, se S. Zachrisson 1955; 1984.
 63. Lundberg 1940, s. 374f.; I.-M. Nilsson 2003, s. 33.
 64. Kantorowicz 1946, s. 65–111. Det svenska liturgiska materialet från tidig medeltid är fragmentariskt och det finns ingen text där som stöder förekomsten av *laudes regiae*. Mycket talar dock för att dessa riter och propagandistiska manifestationer förekommit också i Sverige.
 65. Kantorowicz 1946.
 66. Citat från Kantorowicz 1946, s. 73.
 67. Kantorowicz 1946, s. 53f., 67f., 85ff., 92ff.; Palme 1959, s. 118f.
 68. Kantorowicz 1946, s. 65ff.
 69. Sundqvist 2002, s. 156ff.
 70. Se t.ex. Hákonarmál och Eiríkismál, Skj. B1, s. 57ff. och 164ff.
 71. Sundqvist 2002, s. 266ff.
 72. I.-M. Nilsson (2003) menar att de så kallade "västbänkarna" ämnade för lokala honoratiore kan bygga på kontinuitet från det vikingatida högsätet i hallen. Då härskaren satt i västbänkarna var han en *primus inter pares*, men då han satt i en empor var han kung över undersåtar. Se även Hansson 2006, s. 171, 175f.
 73. Se till exempel skildringen av Torolfs högsätets stolpar i Eyrbyggjasaga, Ísl. Fornr. 4, s. 6ff. Se även Bertell 2003, s. 126ff.
 74. Se Herschend 1999.
 75. Sundqvist 2003a; 2003b.
 76. Se Ström 1981.
 77. Lundqvist 1996.
 78. Kitzler 2000.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Zachrisson, Sune, 1955, *Västverket och den romanska landskyrkan i Sverige – En kritisk studie*. I. Text.

Källor och litteratur

- Adam av Bremen, *Magistri Adam Bremensis Gesta Hamburgensis Ecclesiae Pontificium*, Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum. Ex Monumentis Germaniae Historicae. Editio Tertia. Red. B. Schmeidler, Hanover–Leipzig 1917.
- Alkarp, Magnus & Neil Price, 2005, "Tempel av guld eller kyrka av trä? Markradarundersökningar vid Gamla Uppsala kyrka", *Formvännen* 100 (s. 261–272).
- Andersson, Gunnar et al., 2004, *Att föra gudarnas talan. Figrinerna från Lunda* (Skrifter/Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar nr. 55), Stockholm.
- Anglert, Marit, 1993, "Kyrkorna i Möre", *Möres kristnande* (Projektet Sveriges kristnande. Publikationer. 2), red. Henrik Williams, Uppsala (s. 145–170).
- Anglert, Mats, 2006, "De tidigaste kristna kulthusen", *Kulthus och dödshus. Det ritualiserade rummets teori och praktik*, red. Mats Anglert et al., s. 167–180.
- Beowulf with the Finnesburg Fragment*, Exeter Medieval English Texts and Studies, utg. C. L. Wrenn & W. F. Bolton, Exeter 1996 (1953).
- Bertell, Maths, 2003, *Tor och den nordiska åskan. Föreställningar kring världssaxeln*. Stockholm.
- Brink, Stefan, 1990, *Sockenbildning och sockennamn: Studier i äldre territoriell indelning i Norden* (Acta academiae regiae Gustavi Adolphi. LVII. Studier till en svensk ortnamnsatlas utgivna av Thorsten Andersson. 14), Uppsala–Stockholm.
- , 1996, "Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-Historical Pre-Study of the Central Place", *Tor* 28 (s. 235–281).
- , 2001, "Mythologizing Landscape. Place and Space of Cult and Myth", *Kontinuitäten und Brüche in der Religionsgeschichte. Festschrift für Anders Hultgård zu seinem 65. Geburtstag am 23.12.2001*, red. Michael Stausberg, Olof Sundqvist & Astrid van Nahl, Berlin–New York (s. 76–112).
- Christensen, Tom, 1991, "Lejre Beyond Legend – The Archaeological Evidence", *Journal of Danish Archaeology* 10 (s. 163–185).
- Clark Hall, J.R., 1916, *A Concise Anglo-Saxon Dictionary for the Use of Students*, Cambridge.
- Dillmann, François-Xavier, 1997, "Kring de rituella gästbuden i fornskandinavisk religion", *Uppsalakulten och Adam av*

- Bremen, red. A. Hultgård, Nora (s. 51–73).
- Duby, Georges, 1981, *Krigare och bönder. Den europeiska ekonomins första uppsving 600–1200*, Stockholm.
- Düwel, Klaus, 1985, *Das Opferfest von Lade. Quellenkritische Untersuchungen zur germanischen Religionsgeschichte* (Wiener Arbeiten zur germanischen Altertumskunde und Philologie 27) Wien.
- Enright, Michael J., 1996, *Lady with a Mead Cup: Ritual, Prophecy and Lordship in the European Warband from La Tène to the Viking Age*, Dublin.
- Eyrbyggja saga. *Eyrbyggja saga, Grœnlendinga sogur, (Brands þáttur orva. Eiriks saga rauða. Grœnlendinga saga. Grœnlendinga þáttur)*, Íslenzk fornrit 4, utg. Einar Ól. Sveinsson och Matthías Þórðarson, Reykjavík 1985.
- Fritzner, Johan 1954 (1883–96), *Ordbog over det gamle norske sprog*. Vol. 1–3. Omarb., forøget og forbedret, Oslo.
- Gräslund, Anne-Sofie, 1992, "Kultkontinuitet – myt eller verklighet? Om arkeologins möjligheter att belysa problemet", *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid* (Projektet Sveriges Kristnande. Publikationer. 1), red. Bertil Nilsson, Uppsala (s. 129–150).
- Hansson, Martin, 2006, *Aristocratic Landscape. The Spatial Ideology of the Medieval Aristocracy* (Lund Studies in Historical Archaeology 2), Lund.
- Herschend, Frands, 1995, "Hus på Helgö", *Fornvännen* 90, (s. 221–228).
- , 1997, *Livet i hallen. Tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati* (OPIA. 14. Institutionen för arkeologi och antik historia. Uppsala universitet) Uppsala.
- , 1999, "Halle", *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* Band. 13, red. H. Beck et al., Berlin-New York (s. 414–425).
- Hervarar saga. Heiðriks saga*. Utg. Jón Helgason, København 1924.
- Holmberg, Rikard, 1990, *Kyrkobyggnad, kult och samhälle. Landskyrkan i Lunds forna ärkestift genom tiderna*, Stockholm.
- Hultgård, Anders, 1993, "Altskandinavische Opferrituale und das Problem der Quellen", *The Problem of Ritual* (Scripta Instituti Donneriani Aboensis XV), red. Tore Ahlbäck, Stockholm, s. 221–259.
- , 1997, "Från ögonvittnesskildring till retorik. Adam av Bremens notiser om Uppsalakulten i religionshistorisk belysning", *Uppsalakulten och Adam av Bremen*, red. Anders Hultgård, Nora (s. 9–50).
- Jørgensen, Lars, 2002, "Kongsgård – kultsted – marked. Overvejelser omkring Tissøkompleksets struktur og funktion", *Plats och praxis – studier av nordisk förkristen ritual* (Vägar till Midgård 2), red. Kristina Jennbert, Anders Andrén & Catharina Raudvere, Lund (s. 215–247).
- Kantorowicz, Ernst H., 1946, *Laudes Regiae. A Study in Liturgical Acclamations and Mediaeval Ruler Worship*, Berkeley-Los Angeles.
- Kitzler, L. 2000. "Odensymboliken i Birkas garnison". I: *Fornvännen* 95 (s. 13–21).
- Krause, Wolfgang, 1966, *Die Runeninschriften im älteren Futhark 1* (Text. Mit Beiträgen von Herbert Jankuhn. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, 3. Folge 65), Göttingen.
- Larsson, Lars & Karl-Magnus Lenntorp, 2004, "The Enigmatic House", *Continuity for Centuries. A Ceremonial Building and its Context at Uppåkra, Southern Sweden* (Uppåkrastudier 10), red. L. Larsson, Stockholm (s. 3–48).
- Lidén, Hans-Emil, 1969, "From Pagan Sanctuary to Christian Church. The Excavation of Mære Church in Trøndelag", *Norwegian Archaeological Review* 2 (s. 3–32).
- Lindell, Maria & Joakim Thomasson, 2003, "Tell me more'. Om karaktären av kulturlagerkonstruktionen i Uppåkra i jämförande och tematiska perspektiv", *Landskapsarkeologi och tidig medeltid* (Uppåkrastudier 8), Stockholm, (s. 13–70).
- Lindkvist, Thomas, 1989, "Östgötska kungar och kloster i Sveriges medeltid", *Historiska nyheter* 46, (s. 6–7).
- Lovén, Christian, 2000, "Östgötalagens bestämmelse om kyrkobygge", *Historisk Tidskrift* 120, (s. 325–341).
- Lundberg, Erik, 1940, *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400*, Stockholm.
- Lundqvist, Lars, 1996, "Slöinge – en stormansgård från järnåldern", *Slöinge och Borg. Stormansgårdar i öst och väst* (Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar skrifter nr. 18), Linköping (s. 9–52).
- Mauss, Marcel, 1997 (1950), *The Gift. The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. Orig. titel *Essai sur le Don*, övers. W.D. Halls, London.
- Mitchell, Bruce & Fred C. Robinson (utg.), 1998, *Beowulf. An Edition with Relevant Shorter Texts*. Including "Archaeology and Beowulf" by Leslie Webster, Oxford.
- Moström, Jerker, 1997, "...*tha war eth hoff i Bialbo – världslig makt och kyrklig utveckling i det medeltida Bjälbo*, C-uppsats. Inst. för arkeologi, Stockholms universitet.
- NGL = *Norges Gamle Love indtil 1387*. I–III, (red. R. Keyser & P. A. Munch), Christiania 1846–49.
- Nielsen, Ann-Lili, 1996, "Hedniska kult- och offerhandlingar i Borg", *Religion från stenålder till medeltid* (Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 19), red. Kerstin Engdahl & Anders Kaliff, Linköping (s. 89–104).
- Nilsson, Bertil, 1998, *Sveriges kyrkohistoria. I. Missionstid och tidig medeltid*, Stockholm.
- Nilsson, Ing-Marie, 2003, "Härskarsymbol och högsäte – om betydelsen av västmarkeringar i romanska kyrkor", *META* 2003:1, (s. 31–49).
- Nordahl, Else, 1996, "... *templum quod Ubsola dicitur ... i arkeologisk belysning*, Aun. 22, Med bidrag av Lars Gezelius och Henrik Klackenbergh, Uppsala.
- Palme, Sven Ulric, 1959, *Kristendomens genombrott i Sverige. Den stora omvälvningen i svensk historia: vikingatågen, missionen och det svenska rikets uppkomst*, Stockholm.
- Peterson, Lena, 1994 [1989], *Svenskt runordsregister* (Runrön 2. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet), red. Lennart Elmevik & Lena Peterson. Uppsala.
- Redelius, Gunnar, 1972, *Kyrkobygge och kungamakt i Östergötland* (KVHAA 45), Stockholm.
- Schlyter, C. J., 1887, *Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar*. Glossarium ad Corpus Iuris Sueo-Gotorum Antiqui, Lund.
- Skj = *Den Norsk-Islandske Skjaldedigtning* 800–1400. AI–II, BI–II, utg. Finnur Jónsson. København 1967–1973 (1912–15).
- Snorre Sturlasson. *Heimskringla* I–III. Íslenzk fornrit 26–28, utg. Bjarni Aðalbjarnarson, Reykjavík 1979 (1941, 1951).
- SSGL = *Samling af Sweiges Gamla Lagar. Corpus Iuris Sueo-Gotorum Antiqui* 1–13. Red. [H.S. Collin &] C.J. Schlyter. Stockholm. 1827–1877.
- Steinsland, Gro, 1991, *Det hellige bryllup og Norrøn Kongeideologi. En analyse av hierogami-myten i Skírnismál, Ynglingatal, Háleygjatal og Hyndluljóð*, Oslo.

- Ström, Folke, 1981, "Poetry as an Instrument of Propaganda. Jarl Hákon and his Poets", *Speculum norroenum. Norse Studies in Memory of Gabriel Turville-Petre*, red. Ursula Dronke et al., Odense, (s. 440–458).
- Sundqvist, Olof, 2002, *Freyr's Offspring. Rulers and Religion in Ancient Svea Society* (Acta Universitatis Upsaliensis. Historia Religionum 21), Uppsala.
- , 2003a, "The problem of religious specialists and cult performers in ancient Scandinavia", *Zeitschrift für Religionswissenschaft* 2003/1 (s. 107–131).
- , 2003b, "Priester und Priesterinnen", *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 23, red. Heinrich Beck et al., Berlin-New York (s. 424–435).
- , 2005, "Tempel", *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 30, red. Heinrich Beck, et al., Berlin-New York (s. 327–338).
- Susanek, C. 1999, "Heorot", *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 14, red. Heinrich Beck, et al., Berlin-New York (s. 392–394).
- Söderberg, Bengt, 2005, *Aristokratiskt rum och gränsöverskridande. Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600–1100* (Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 62), Lund.
- Thietmar av Merseburg, *Chronik. Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon*, utg. och övers. W. Trillmich, Darmstadt 1957.
- Thun, Egon, 1982, "Vattenkraften och de äldsta städerna", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 3, (Den medeltida staden), (s. 123–136).
- Ullén, Marian, 1998, "Kyrkobygge i trä och sten", *Sveriges kyrkohistoria. I. Missionstid och tidig medeltid*, Stockholm (s. 199–207).
- Vikstrand, Per, 2001, *Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalsregionen* (Acta academiae regiae Gustavi Adolphi. LXXVII. Studier till en svensk ortnamnsatlas utgivna av Thorsten Andersson. 17), Uppsala.
- Zachrisson, Sune, 1984, "Försunna småkyrkor på Närkeslätten", *Från Bergslag och Bondebygd*, (s. 83–108).
- Zachrisson, Torun, 2004a, "Det heliga på Helgö och dess kosmiska referenser", *Ordning mot kaos – studier av nordisk förkristen kosmologi* (Vägar till Midgård 4), red. Anders Andrén, Kristin Jennbert & Catharina Raudvere, Lund (s. 343–388).
- , 2004b, "The holiness of Helgö", *Excavations at Helgö XVI. Exotic and sacral finds from Helgö* (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm), red. Helene Clark & Kristina Lamm, Stockholm, (s. 143–175).
- Åqvist, Cecilia, 1996, "Hall och harg – det rituella rummet", *Religion från stenålder till Medeltid* (Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter, nr. 19) red. Kerstin Engdahl & Anders Kaliff, Linköping (s. 105–120).

From Viking halls to medieval magnate churches

By Olof Sundqvist

Summary

Scholars have often maintained that early, west-towered Romanesque churches in central Sweden mostly conform to a western European pattern – German, Anglo-Saxon and Norman. This is no doubt correct. The following account offers a further explanation as to why certain medieval magnate churches, especially in Östergötland, sometimes included a granary, a dining room, council chambers, an emporium and gallery overlooking the church interior, and so forth. The perspective employed is that of the history of religion, emphasising continuity aspects from earlier periods.

At the shift of religion, a variety of notions and structures from the earlier native culture lived on into medieval Christian society, both in Sweden and elsewhere in central and western Europe. By relating the public cult to a societal context, focusing above all on the interplay between power, religion, economy and politics, the author argues that the early medieval magnate churches and their west towers partly performed the same functions in the ideology of governance as the aristocratic banqueting halls of Viking society.